

Зміст

Правда війни (Вахтанг Кіпіані)	5
Ромко Малко Війна моєї родини почалася 1939-го... ..	8
Олег Коцарев Як мій прадід розбудовував у Харкові «Нову Європу».. ..	15
Павло Солодько За час фронтової розлуки бабуся й дідусь... написали одне одному двісті п'ятдесят листів	22
Дмитро Крапивенко «Побігла піхота, а ми вже вийшли на позицію...», тож відступати не стали»	36
Тарас Шамайда «Німець умовляв діда взяти його доньку заміж...» — щоб Червона армія не чіпала»	40
Сергій Таран Один дід увійшов У Бессарабію 1940-го..., а другий — пішов до «бандерівців»	47
Тарас Антипович Життя, викуплене «млеком» і сиром.. ..	54
Олег Покальчук «Офіцер показав мамі, як Німеччина розширюватиме життєвий простір».. ..	58
Ірина Славінська «Німецького "язика"... заманювали за допомогою дівчат».. ..	65
Еліна Слободянюк Казка про війну: «Попелюшка — це моя бабуся...».. ..	74

Севгіль Мусасва	Мій Крим. «Невже в нас знову хочуть забрати батьківщину?» 78
Ігор Шупак	Навіщо донька нацистського офіцера досліджує злочини... свого батька в Україні 84
Олександр Зінченко	Петро Мовчан, який переміг у війні 90
Святослав Липовецький	«Найстрашніше — як бомбардували свою ж артилерію» 96
Валентин Стешок	Війна, окупація, евакуація 101
Елеонора Коваль	Картоплина на ялинці... З Новим, 1942, роком! 118
Юрій Коломиць	Почалася війна, ой почалася війна... 122
Анастасія Лебіль	«Влада більшовицька як прийшла, вона була спочатку дуже лагідна» 133
Наталія Попович (Наталка Таланчук-Гребінська)	«Мамо, як мені важко без тебе...» 144
Олесь Кульчинський	Дивлячись новини, бабуся казала...: «Я дурна, що не взяла після війни нагана!» 154
Степан Семенюк	79 днів у камері смертників 159
Євген Клімакін	«Мій дід був есесівцем». — «А мого вбили в Освенцимі». Історія кохання нападків ката і жертви 170
Володимир Пархоменко	У вогні не згорів, у Дніпрі не втонув 186
Борис Артемов	Два життя і одна перемога Юхима Айзенберга... 195
Данута Костура	«У Червоній армії тато носив гвинтівку...» так, як його навчили в дивізії «Галичина» 205
Марія Матіос	Мир. Війна. І люди 215

Дмитро Стембковський	Мій дід був підпільником у Києві... й підривав міст через Дніпро.	225
Ігор Лубківський	Мій дід воював і в Першу, і в Другу світову війну	234
Ірина Яцишин	«Багато сімей вивозили в Сибір...», а деяких карали свої ж за нібито співпрацю з кагебістами».	245
Володимир Ушенко	Три історії моєї родини: офіцер, партизан і розстріляний учитель.	256
Людмила Таран	Василь Таран: «Як я пройшов війну».	259
Едуард Зуб	Напад німців не був несподіваний...: «Ми всі знали, що буде війна. Як це Сталін не знав?!».	274
Владислав Фарапонов	Війна моєї родини: невідома пам'ять та подвиги, про які дізналися.	279
Богдан Івченко	Історія свята Дня Перемоги у Радянському Союзі (1947—1965)	284

ПРАВДА ВІЙНИ

Коли я був дитиною плюс-мінус семи-літньою, у дні 9 травня і 22 червня трохи ніяковів. Минуло понад тридцять років від кінця «найстрашнішої війни в історії людства», як нас тоді вчили. У всіх моїх однокласників баби і діди воювали на фронті. Одні ще приходили до школи на урочисті лінійки, інші вже лежали в землі. Але вони були. Герої Великої Вітчизняної. А мої баби і діди не воювали. Трос були замолоді для фронту. А один з дідів мав «бронь» як енергетик, керівник стратегічного державного об'єкта. І я дуже заздрих, що в усіх хтось воював, а в мене — ні.

Лише багато років потому я зрозумів, яке це щастя, коли вселенська катастрофа оминає бодай твою родину. Коли твої близькі живі, а бабуся та дід можуть розповісти власну версію того, що було і що вони особисто бачили і пережили. І ця людська, без високих епітетів правда війни часто не збігалася з тим, про що говорив

телевізор, що показували в кіно і що нав'язували у школі як єдино можливу версію подій.

Звичайно, були фільми та книжки, які суперечили вигадкам пропагандистів і «солов'їв» радянського Генштабу. Але це була крапля в морі. Здавалося, що більшість людей, народжених у СРСР, знали лише те, що партія дозволила знати й пам'ятати. Утім, на щастя, це було не так. Удома — часто з обмовкою: «Нікому на вулиці чи в школі не кажи!» — батьки та старші розповідали дітям те, що не вписувалося в канон. І ці непридумані історії (саме такі слова — у підзаголовку цього збірника) потім відіграли роль дріжджів для свободи думати, говорити й діяти.

Звісно, щоб досягнути Другу світову, треба прочитати не одну монографію науковців, слогади Черчилля, Манштейна, Жукова тощо. Але не кожен матиме на це час. Іноді достатньо невеликої замітки, щоб

заохотити до міркувань і пошуків. Свого часу мене неймовірно вразила фотоісторія, яку на сторінках тоді дуже популярної московської «Литературной газети» розповів відомий журналіст і фотограф Юрій Рост. Він знайшов в Україні, на Черкащині, родину Лисенків: мама Євдокія і десятеро її синів: Андрій, Павло, Михайло, Тодось, Микола, Петро, Олександр, Іван, Степан і Василь. І коли почалась війна, усі десятеро: Андрій, Павло, Михайло, Тодось, Микола, Петро, Олександр, Іван, Степан і Василь — пішли на війну. І коли війна закінчилась, усі десятеро: Андрій, Павло, Михайло, Тодось, Микола, Петро, Олександр, Іван, Степан і Василь — повернулись додому, до рідної хати, бо там чекала Мама.

Згодом, після війни, у селі Бровахи Корсунь-Шевченківського району було зведено пам'ятник Матері. І посаджено десять тополь на честь синів і п'ять верб на честь вихованих нею дочок (усього ж ця жінка народила сімнадцятеро дітей). На жаль, не було нагоди поїхати в ті місця і вклонитись символічному пам'ятнику всім матерям, які народили дітей для любові та щастя, а вийшло, що і для війни. Не ми обираємо часи.

Перше видання цієї книжки пішло до друку в середині квітня 2018 року. А цими самими весняними днями

2010 року на сторінках кількох популярних сайтів і газет з'явилося оголошення про початок проєкту «1939—1945. Неписана історія. Розкажіть, як ваша родина пережила Другу світову». Короткий і дуже простий текст:

Друга світова війна залишила слід у кожній українській родині. Як правило, учасники тих подій, хоч би з якого боку вони воювали, і досі не хочуть розповідати подробиці. Правду про війну іноді довіряли лише найближчим родичам.

Ми пропонуємо журналістам українських ЗМІ напередодні відзначення ювілею Перемоги опублікувати сімейні розповіді і перекази про те, як батьки, бабусі, діди і прадіди кожного з нас пережили цю війну.

Закликаємо також приєднатися до проєкту наших читачів.

Ідея втілилась понад сотнею публікацій. Заговорили і живі, і ті, кого вже давно немає на білому світі. Дістали право голосу очевидці подій: вояки різних армій (Червоної, УПА, дивізії «Галичина»), мешканці окупованих нацистами, їхніми союзниками і більшовиками територій, оstarбайтери, діти, жінки. І, що дуже важливо, — діти й онуки нарешті знайшли час сісти і вислухати близьких, записати свідчення доби, яка наче й так

далеко, але водночас дуже близько. Бо українці і досі сперечаються про «Другу світову» чи «Велику Вітчизняну», ще чверть громадян України вважають Сталіна ефективним управлінцем і натхненником народної перемоги. І водночас чимало людей пам'ятають про інші виміри тієї трагедії — від героїзму одних до нищості інших. Дехто й досі мовчить про побачене: про смерть, страх, сльози. Це не забувається, навіть коли про це не говорять уголос.

Історії, опубліковані в цьому виданні, — це лише частина доробку авторів науково-популярних сайтів «Українська правда», «ТЕКСТИ», «Історична правда». Насправді їх набагато більше. І за іншої нагоди можна буде видати і другий, і третій том... Якщо ви ще не розповіли історію своїх близьких, то завжди можете це зробити. Пошта: istpravda@gmail.com.

*Вахтанг Кіпіані, головний редактор
сайту «Історична правда»*

РОМКО МАЛКО

ВІЙНА МОЄЇ РОДИНИ ПОЧАЛАСЯ 1939-го...

Родину моєї бабці Віри війна заскочила в Тернополі, у новій хаті. І було це не в червні 1941 року, а у вересні 1939-го. Одної ночі у двері загримали: «Открывай! Полчаса на сборы. Братъ только необходимое...»

Друга світова війна прийшла в Україну не в червні 1941 року, а у вересні 1939-го. Принаймні західні українці — їхні землі тоді входили до складу Польщі — цю дату запам'ятали дуже чітко. Польське військо було малоефективне і деморалізоване, тому воювати проти двох мільйонних армій, німецької та советської, не було сенсу. «Військо польське на роверах», — жартували українці, і це майже стовідсотково відбивало справжню картину.

Першими підминати Польщу стали німці, а через те, що особливого спротиву не було, їм удалося просунутись досить далеко. Далі, ніж було попередньо домовлено із совєтами в пакті Молотова — Ріббентропа. Утім, досить швидко з'явилася «доблесна» Червона армія, і німцям довелося відступити.

Те, що німців чи більшовиків хтось особливо радісно зустрічав, — неправда. Переважно їхню появу сприймали як звичайну зміну окупанта, не більше. Можливо, хтось когось і виносив хліб-сіль, але це були радше винятки, аніж правило. У суспільстві панували непевність і тривога. Люди чудово

знали, хто такі більшовики, пам'ятали про недавній Голодомор на Великій Україні та про сотні спухлих українців з-за Збруча, яким пошастило пробратися в Галичину за куском хліба. Люзій не мали. До німців ставлення було дещо краще. Усе-таки європейська Німеччина не рівня обідраним більшовикам. Утім, загалом у повітрі витало погане передчуття якихось важких подій, і люди просто намагалися вижити. Дуже скоро те, що передчувалося, перевершило будь-які сподівання...

Родина моєї бабці Віри жила в Тернополі. Війна заскочила їх у новій хаті, яку її батьки шойно збудували по багатьох роках переїздів селами Галичини. До того прадід — людина, яка ідеально знала сім мов, — учителював, але в Тернополі роботи знайти не міг, бо не хотів переходити на польську і ставати поляком.

Бабця на той час училася в молодших класах гімназії, а її брат Родьо (Родіон) мав бути випускником. Але прийшли більшовики, гімназію одразу перетворили на звичайну десятирічку, і колишні гімназисти дістали нагоду повчитися на рік довше. Мабуть, щоб надійно засвоїти нову життєву науку.

Прихід советів спочатку не приніс особливих змін, і люди навіть подумали, що їхні побоювання марні. Були, звичайно, якісь непорозуміння, а часом і дивацтва з боку прийшлих советських окупантів, та цьому не надавали особливого значення. Ну чудувалися люди з обідраних советських солдатів, які на тлі німецьких чи польських мали вигляд жебраків, ну ходили дружини офіцерів до театру в нічних сорочках польських пані, що познаходили в покинутих мастках, ну ставили квіти в нічні горшкики... Усяке було, але ж це не смертельно...

Утім, дійсність дуже скоро змінилася. Гайки поволі загвинчували. Уже ширилися чутки про зникнення людей і про вивезення в Сибір.

Якось навесні 1941-го, після святкування в школі дня народження Тараса Шевченка, з учнями стали відбуватися дивні речі. Когось викликали до директора, і він не повернувся,

*Німі на
Польшу напали
першими
і, через те що
майже не було
спротиву,
просунулися
набагато далі,
ніж було
домовлено із
Радянським
Союзом у пакті
Молотова —
Ріббентропа.
Але незабаром
з'явилася
Червона армія,
тож німцям
довелося
відступити.*

*Людей дивували
обідрані
радянські
солдати,
дружини
офіцерів, які
ходили в театр
у нічних
сорочках
польських пані
і ставили квіти
в нічні
горшкики...*

*Пішов погolos,
шо люди
зникають —
їх вивозять
у Сибір.
Викликали до
директора або
просто на
вулиці запикали
в чорну
машину — і лю-
дина зникала.*

*Коли людей
родами
вантажили
в машини, ті,
кого не
зачепили,
виходили з хат
і проводжали
сусідів.
Виселених
везли спочатку
машинами
в Тернопіль,
відтак на
вокзал. Там
зачиняли
в товарні
вагони,
призначені для
перевезення
худоби, —
і ешелонами
відправляли
в невідоме...*

когось на вулиці запхали в чорну машину, і він шез, хтось просто зник без жодного свідка. Подібним чином пропав і хлопчик на прізвище Гриньків, чия родина квартирувала в прадідовій оселі. Схвильовані батьки шукали дітей, але ні у в'язниці, ні в міліції ніхто нічим зарадити не міг. Страх помалу проникав під шкуру...

Одного ранку Родьо відмовився йти до школи. «Щось мені зле. Погано почуваюся». Мама, себто прабабця, з розумінням поставилася до сина й дозволила залишитися вдома. А в обід прибігла схвильована однокласниця й повідомила, що Родьо з іншими хлопцями викликали до директора. Хто з викликаних був у школі, від директора на урок не повернувся. Їх посадили в чорну машину й повезли невідомо куди. Зрозуміло, що після почутого вже ніхто не збирався нікого випроводжати до школи. Родьо ще якийсь час побув у хаті, а якось надвечір пішов у сусіднє містечко до родичів — переховуватись. Чи здогадувалася прабаба Марія, що того вечора востаннє бачить сина, не знаю. Але, певно, здогадувалася.

Минуло кілька тижнів, і одної ночі, 21 травня, у двері загремали: «Открывай! Полчаса на сборы. Брать только необходимое...» Прадід Прокіп — отой, який знав сім мов, рафінований інтелігент, що чудово орієнтувався в праві та законах і до всіх без винятку учнів звертався на «ви», — повірити не міг, що така історія в принципі може з ним статися. Як прибитий, він стояв з двома шітками в руках і повторював: «Але ж цього не може бути... Ми ж ні в чому не винні...» Якби не прабабця, яка, тверезо оцінивши ситуацію, заходилася швидко збиратись, у Сибір довелося б їхати в тому, у чому спали, і з двома шітками для одягу на додачу.

Бабця Віра мала лишитися. Вона спала зі студенткою-квартиранткою на стриху [горищі], і її навіть не збирались шукати. Прабабця, збираючись, свідомо говорила голосно, щоб Віра чула, що відбувається в хаті, що їх вивозять, і сиділа тихо. Навіть не брала Віриних речей — сподівалася, що та залишиться. Але бабця не всиділа. Останньої миті, коли

машина вже рушала, скочила зі схопанки й кинулася до батьків. Солдати не хотіли її пускати, бо думали, що чужа, але вона таки видерлась на кузов і вчепилася в мамину руку. На вулиці стояв страшний лемент — вивозили одразу кілька родин. Люди голосили, як на похороні. Ті, що залишалися, повиходили з хат і проводжали в невідоме сусідів.

Виселених привезли до Тернополя на вокзал і зачинили в товарні вагони, призначені для перевезення худоби. Протримали кілька днів, поки зібрали цілий ешелон, і повезли...

Була весна 1941 року. Кінцевою точкою мандрівки моєї бабці, прабабці та прадіда став Салехард. Потім — подорож баржею кудись у гирло Обі, за полярне коло, голодне і холодне існування, довгі роки пилання лісу по два кубометри на день (бабці було тоді тринадцять), ув'язнення прабабці за крадіжку однієї рибини (щоб не вмерти з голоду) і багато чого ще... Усе заради героїчної перемоги «великого» Сталіна і не менш «великого» радянського народу над злими фашистами.

А тим часом Німеччина напала на СРСР. У Тернопіль увійшли німці й відчинили в'язницю. Такого жаху ні тернопільці, ні навіть самі німці ще не бачили. В'язниця була буквально забита трупами. Загусла кров стояла калюжами. Трупи де-неде були присипані вапном, але здебільшого просто скинуті на купу. «Доблесні» совєтські органи, не бажаючи вивозити ув'язнених, просто розстрілювали їх пачками у в'язниці. Точніше, не просто розстрілювали, а з особливим підходом. Катували,

Родина Ткачуків. Батько Прокіп, мама Марія (у дівочтві Кордуба), син Родьо (Родіон), дочка Віра. Тернопіль; 1929 чи 1930 рік

30 червня 1939 року у Львові проголосили відновлення Української держави. Але існування України не входило в плани Гітлера, тому багатьох причетних до цього акту дуже швидко заарештували.

мучили, відрізали куски плоті і лише згодом добивали. Серед тисяч тіл знайшлися й останки учнів тернопільської гімназії — друзів Родьо. На стіні гімназії нині висить таблиця з їхніми прізвищами і датою смерті: 21—26 червня 1941 року.

З усієї Тернопільщини потягнулися до Тернополя родичі зниклих і арештованих, щоб упізнати й по-людськи поховати їхні останки. Прокльонам і сльозам не було меж. Те саме творилося по всіх містах і містечках Західної України. Такого горя цей край не зазнавав іще з часів татарської навали...

Відразу після нападу німців і проголошення 30 червня у Львові відновлення Української держави бабчин брат Родьо поїхав до Львова і вже як член ОУН зголосився до розпорядження українського уряду. Але Українська держава не входила в плани Гітлера, тому всіх причетних дуже швидко стали арештовувати. Арештували і Родьо. Можливо, його спіткала б доля багатьох українських патріотів і він би отримав свою кулю ще в перші дні війни, але Провидіння підготувало йому іншу місію. Хлопцеві вдалось якимось чином утекти з-під варті й повернутися до Тернополя. На жаль, подробиці втечі так і залишаться таємницею, бо розказати їх сьогодні вже немає кому. У Тернополі Родьо напівлегально оселився в розграбованій совєтськими міліціонерами батьківській хаті й узявся розбудовувати організаційну мережу. У цьому йому неабияк допомагала мамина сестра цьотка Стефка, яка жила неподалік. Своїх дітей вона не мала, тому Родьо був для неї мов рідний син. У хату постійно приходили якісь люди, їли, відпочивали чи ночували і йшли. Жінка варила їм їсти, за потреби виконувала доручення зв'язкової, діставала інформацію, купляла квитки на потяг, зустрічала передачі. За родинним переказом, Родьо був районним провідником організації по Скалатщині. Ці відомості підтверджують і люди, які перетиналися з ним за часів війни, але, на жаль, якихось тогочасних документів віднайти не вдалося: у підпіллі майже не вдавалися до бюрократії, і до кінця 1943 року, часу виникнення УПА, узагалі мало які справи документували.

Десь наприкінці 1942-го в Тернополі гестапо публічно повісило кількох членів ОУН. Організація вирішила помститися за побратимів і спланувала зухвалу операцію. За тих часів у центрі Тернополя був ресторан «Полонія», у якому розважалися переважно вищі німецькі чини і фольксдойчі. На дверях закладу пишалася табличка «Тільки для німців», тож простому смертному вхід туди був заказаний.

Одного прекрасного дня в ресторан «Полонія» зайшли двоє офіцерів вермахту. Роззирнувшись залою, вони мовчки розрядили в присутніх там гітлерівців кілька магазинів і, залишивши по собі справжнє місиво з вишуканих страв, напоїв і солдатів фіюрера, так само спокійно вийшли на вулицю. Там зупинили фіакр, сіли в нього і зникли за рогом, мов розчинилися. Сказати, що для окупантів така нахабна витівка була справжнім шоком, — це не сказати нічого. У місті відразу влаштували облаву, перекрили всі в'їзди і виїзди, нишпорили по всіх закопелках, але двох зухвальців у формі офіцерів вермахту так і не знайшли. А ті в цей час спокійнісінько відсиджувались за кілька кварталів від місця подій, у хаті моєї прабабці. Одним із них був Родьо, а от ім'я другого, на жаль, так і зостанеться невідомим.

Активна організаційна діяльність під самим носом гестапо не могла залишитись непоміченою, і за якийсь час Родіона оголосили в розшук.

Він змушений був покинути місто і переключився на роботу в підконтрольному йому районі. Якось уночі, коли йшов від одного села до іншого, натрапив на німецький

Родіон Ткачук. Тернопіль; 1942 рік